

У НОМЕРІ:

НАЗУСТРІЧ XXV З'ІЗДУ КПРС

- 3 *О. М. Беляєв, Н. А. Пашківська* —
Взаємозв'язок у викладанні української
і російської мов

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

- 15 *М. М. Острик* — Соціалістичний реалізм — веління історії
25 *О. Г. Ковальчук* — Поетика «Слова про рідну матір»
31 *І. М. УЗДИГАН* — Прислівники на *-ому*, *-и* в українській мові

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

- 41 *Н. Й. Волошина* — Виховання красою праці (До проблеми зв'язку уроків літератури з життям)
48 *М. А. Руденко* — Розгляд повісті І. С. Нечуя-Левицького «Бурлачка»
53 *В. Я. Неділько* — Поезія А. С. Малишка на факультативних заняттях у 7 та 8 класах

МЕТОДИКА МОВИ

- 63 *І. С. Олійник* — Вивчення лексики в школі
75 *М. П. Коломієць* — Робота з лексико-фразеологічними синонімами під час вивчення іменника

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

- 81 *Г. І. Халимоненко* — Шукаймо слідів «Слова о полку Ігоревім»

КОНСУЛЬТАЦІЯ

- 83 Єдиний шкільний режим грамотного письма і культури мовлення

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

- 87 *Дмитро Павличко* — Метеор російської поезії (До 80-річчя з дня народження С. О. Єсеніна)

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

- 90 *Ф. Т. Ващук* — Н. П. Чамата, Ритміка Т. Г. Шевченка
92 *О. Г. Муромцева, С. Б. Стасевський* — Морфологічна будова сучасної української мови
95 Рекомендуємо прочитати в журналах

КРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

ЩОМІСЯЧНИЙ
МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР

10

(294)

ЖОВТЕНЬ

1975

Виходить з березня
1951 року

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА».
м. КИЇВ

багатства й розкошів хижаків-капіталістів, серед яких «були міністри пшениці, жита, міністри гречки й проса, й навіть міністри свинячого сала, олії й дьогтю: то були взагалі українські губернатори мужицького поту та сліз, міністри людської кривавиці...» Показуючи багатство й розкіш можновладців пореформеного періоду, виснажливу працю селян на бурякових плантаціях, нечувану експлуатацію заробітчан на капіталістичних фабриках, неймовірно важкий побут бурлак-заробітчан, І. Нечуй-Левицький засуджує жорстокість і нелюдянність капіталістичного ладу.

Нестерпно тяжко жилося зубожілому селянству після реформи 1861 року. Страшним хижакон був для народу капіталістичний світ.

В останньому виступі учень скаже про художню майстерність автора повісті.

— І. Нечуй-Левицький широко використовує у творі фольклорні джерела. Згадана вже пісня «Ой у нашому Стеблеві стала новина» складена народом. Автор не випадково вводить її в текст. Вона звучить в унісон з настроєм героїні повісті та, мабуть, і не однієї з тих молодих робітниць, що тужили словами пісні. Хто знає, які саме обставини життя воскрешала вона перед ними. Василя ж «слухала кожне слово, й кожне слово капало на її серце, наче розтоплений віск».

У повісті чимало талановито змальованих картин природи. Починається повість яскравим описом краю садків, Шевченкової батьківщини — Звенигородського повіту. Ось як змальовує його письменник. (Учень цитує уривок на стор. 153, що починається словами: «Звенигородський повіт...»). Вражають своєю майстерністю й інші пейзажні малюнки, подані в творі. На фоні картин чарівної природи письменник змальовує важке життя людей праці — селян і заробітчан. Цим у нових умовах він продовжував традиції свого великого вчителя Тараса Шевченка.

Після закінчення основних виступів вислухаємо доповнення інших учнів. Очевидно, в дев'ятикласників виникнуть додаткові запитання. Краще, коли відповідатимуть на них теж учні і тільки в разі потреби — вчитель.

У заключному слові словесник відзначить кращих учасників обговорення повісті «Бурлачка».

XXXX

В. Я. НЕДІЛЬКО
(Київ)

ПОЕЗІЯ А. С. МАЛИШКА НА ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАНЯТТЯХ У 7 ТА 8 КЛАСАХ

Плануючи вивчення певного факультативного курсу, вчитель завчасно продумає всю систему роботи над ним, добере унаочнення, технічні засоби навчання, подбає про забезпечення учнів потрібною кількістю текстів художніх творів.

Звичайно, система вивчення творчості певного письменника визначається особливостями його індивідуального стилю. Андрій Малиш-

ко, наприклад, поет романтичного ключа, і це слід мати на увазі, розглядаючи його твори на факультативних заняттях, зокрема в курсі «Героїко-патріотична тема в українській радянській літературі» (7 клас).

На вивчення поезії А. Малишка в цьому курсі доцільно відвести три години. Спланувати їх можна так:

Перше заняття. Огляд творів А. Малишка років Великої Вітчизняної війни. Поезія «Сурмач».

Друге заняття. «Балада про танкіста». Народнописенна основа твору, поєднання реалістичного й казкового в ньому. «Балада про комвзводу». Ідея героїзму, безмежної відданості рідній Батьківщині.

Третє заняття. Семінар на тему «Героїко-патріотична тема в поезії А. Малишка».

Перше заняття, на якому дається огляд поезії А. Малишка періоду Великої Вітчизняної війни, варто провести лекційним методом. При цьому слід урахувати зміст попереднього заняття на тему: «Література років Великої Вітчизняної війни». Якщо вчитель уже спинявся докладно на характеристиці поезії цього періоду, у вступній лекції можна лише побіжно торкнутися творчості інших поетів, зосередивши головну увагу на доробку А. Малишка. Коли ж на попередньому занятті поезії було відведено небагато місця, творчість А. Малишка краще розглядати на широкому тлі української поезії років Вітчизняної війни.

Нижче подаємо тезисний виклад змісту лекції на тему «Творчість А. Малишка в роки Великої Вітчизняної війни».

Червневої недільної ночі з безхмарного неба полетіли на нашу землю ворожі бомби. Почалася Велика Вітчизняна війна. Вся країна встала на справедливий бій проти віроломного нападника. Разючою зброєю в цій борні була й поезія. Вона розкривала ті почуття, які охопили наш народ: прагнення відстояти Радянську Батьківщину, скорботу втрат і незламну віру в перемогу, ненависть до підступного ворога.

На фронті, в рядах радянських воїнів, у партизанських загонах була більшість українських письменників. Гнівним словом разили ворога й ті, хто з певних причин не був призваний в армію. На всю країну пролунали «Клятви» М. Бажана, «Слово про рідну матір» М. Рильського, «Похорон друга» П. Тичини, «Любіть Україну» В. Сосюри.

У строю воїнів-літераторів правофланговим крокує і поет Андрій Малишко. Военна тема була однією з основних у творчості поета. У багатьох віршах він оспівував подвиги народу в роки громадянської війни — «Богунські пісні», «Марш Чубенка», «Бійця поклали у дядьковій клуні», «Опанас Віда» та ін. Визвольному походу Червоної Армії на західноукраїнські землі присвятив А. Малишко збірку «Лист червоноармійця Опанаса Байди».

Передчуттям грядущих боїв з фашизмом сповнені більшість передвоєнних творів Андрія Малишка.

Піду з полком крізь пил і дим,
Із лоба піт утерши,
Правофланговим рядовим,
Заспівувачем першим,—

пише поет у вірші «В північний час ударить грім...» (збірка «Жайворонки», 1940 р.).

Коли почалася війна, майор Андрій Малишко став військовим журналістом, бійцем переднього краю. Він працював у фронтових газетах «За Радянську Україну», «За честь Батьківщини», «Красная Армия». Його полум'яні поезії, правдиві нариси, злободенні публіцистичні статті громили ворога, гартували віру в перемогу. Вірші А. Малишка друкувалися на листівках і разом із зброєю літаками переправлялися в партизанські загони, на окуповану територію. Про те, як вою-

вало Малишкове слово, свідчить один із листів, що надійшов у редакцію фронтової газети після відвідання частини групою письменників. Пише гвардії старший сержант А. С. Гордієнко:

Привіт з фронту українським письменникам і поетам: товаришам Малишкові, Сосюрі, Головку.

На честь Вашого одвідування я, снайпер Гордієнко А. С., з групою молодих своїх учнів-снайперів зробив десятиденний вихід за передній край оборони...

...За десять днів наполегливої роботи наша група знищила 105 фашистів. Сам я знищив 78 гітлерівців. Тепер на своєму рахунку маю 272 знищених фрици і 4 кулемети¹.

Багато працює поет у ці роки в пісенному жанрі. Він пише ряд пісень, які крилато розліталися по всій радянській землі. Особливо вабила А. Малишка партизанська романтика. Близький до фольклору, він створює пісні в народнопоетичному ключі. Малишкову пісню «Засвістали партизани» навіть співали на мотив народної «Засвістали козаченьки». Широко відомими були його пісні «Як збирались хлопці до загону», «Партизанська», «Що за вітер з-за гори», «Хусточка червона». Пісня ж «Ми не маєм поля й хати» була улюбленою не тільки українських, а й білоруських партизанів.

Твори А. Малишка воєнних років, глибоко національні за формою, були близькі й зрозумілі всім народам нашої Батьківщини, бо вони пройняті духом радянського патріотизму. Поет Василь Швець згадує:

Якось уночі з нашого літака були скинуті листівки для населення окупованої території. Одну з них вітер заніс до нас на передній край оборони. Листівка потрапила до рук лейтенанта Злотова, який ніколи на Україні не бував (родом він із Торжка Калінінської області). Мабуть, уперше в житті він читав по-українському, бо читав не дуже виразно. Але всі воїни слухали, затамувавши подих:

Запалали вогні за долиною синьою неба,
Самольоти гудуть, бо на захід фронти і фронти.
Україно моя, мені в світі нічого не треба,
Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти.

Серед нас були росіяни, узбеки, латиші. І всім були зрозумілі задушевно-мужні слова поета-воїна².

За роки Великої Вітчизняної війни Андрій Малишко написав ряд збірок. Уже самі назви їх звучать як палкий заклик боронити Радянську Вітчизну, нищити ненависного ворога: «До бою вставайте» (1941), «Понад пожари» (1942), «Україно моя» (1942), «Слово о полку» (1943), «Битва» (1943). До збірок «Ярославна» (1946) та «Чотири літа» (1946) теж увійшли вірші, написані переважно в роки Великої Вітчизняної війни, або такі, що відображають події тих часів. Поет славить подвиг радянських воїнів. Його герої здебільшого рядові солдати: кашовар, снайпер, сапер — ті, хто відстоював Радянську Батьківщину, не шкодуючи власного життя.

Помітне місце в творчості А. Малишка воєнних років займає образ рідного краю. Його поезія сповнена не тільки скорботи, а й упевненості в перемозі. У ній немає відчаю, а є глибокий оптимізм. Дружба радянських народів, керівництво Комуністичної партії — ось запорука перемоги. Вірою в прекрасне майбутнє своєї землі звучать слова:

Я ізнов тебе вглежу в народів привольному колі,
Де завжди набиралась могуття, і слави, й снаги,
Із синами Росії на грізному ратному полі
Стій, як месниця вірна, хай падають ниць вороги!

Свою роль поета-воїна, поета-сурмача А. Малишко вважав високою й почесною. Одна із збірок років Вітчизняної війни «Битва» відкривається віршем «Сурмач», написаним ще до війни — в 1940 році. Варто виразно прочитати цю поезію, а потім продемонструвати її автограф через епідіаскоп (текст автографа вміщений на стор. 109 дру-

¹ Про Андрія Малишка. К., «Радянський письменник», 1962, стор. 54.

² Там же, стор. 120.

того тому десятитомного зібрання поезій Малишка). При цьому звернемо увагу на дату написання вірша: «22-IV-40 р. Київ».

Ще цілий рік буде мирне небо над нашою землею. А в уяві письменника пролягають шляхи фронтових доріг, пройдених в одній шерензі з друзями-солдатами, дими згарищ. Аналізуючи вірш, слід звернути увагу на окремі образи й поетичні деталі, за допомогою яких створюється вірогідна атмосфера воєнних часів.

Так, поет звертається до коханої: «Ти, може, мене й забула: не бачила стільки літ». З подальших рядків ми довідуємося, що герой довгий час був на війні: «Немало ми воювали, стоптали чобіт рудих». І сум по мертвих, по тих, хто упав на дорогах війни, вражає серце.

Але біль утрат мусить стихнути, поступитися місцем зібраності й напрузі: адже йде війна, і лютого ворога треба перемогти. Тому настрій вірша оптимістичний. Своє ж місце в строю поет визначає так: «...Друзі ідуть полками і я серед них — сурмач».

Бойовий сурмач — ось хто такий поет. Сурмач, який кличе воїнів у бій на захист «зеленої землі», який віщує перемогу:

Сурмлю, що зелену землю закриєм грудьми від бід.
Що красно-вишневі зорі віщують веселий схід!

Земля не випадково названа зеленою. Цей епітет передає не тільки її красу. Він має й символічне значення. Зелений колір у народі означає життя, надію. А віру в перемогу Малишко пов'язує теж із народною традицією: червоно-вишневі зорі — ознака краси природи, чудового ранку.

У поезії «Сурмач» А. Малишко говорить про місце поета в житті народу в дні тяжких випробувань. Вірш сповнений гіркоти втрат і разом з тим віри в перемогу.

Для завершення заняття можна провести невелику бесіду. Подасмо орієнтовні запитання для неї:

Яка головна тема літератури років Великої Вітчизняної війни? Яку участь брали українські радянські письменники у війні? Що написав у роки війни А. Малишко? Як ставилися до його поезії радянські люди, зокрема воїни? Який настрій передає вірш «Сурмач»? Що говорить А. Малишко про місце поезії в житті народу, зокрема в дні війни?

Додому можна загадати вивчити вірш «Сурмач» напам'ять, скласти план усного твору «Андрій Малишко — поет-фронтвик». Якщо ж підсумкове заняття за метою буде проведене у формі семінару, то, залежно від кількості слухачів, визначаємо окремі завдання для кожного учня зокрема або для групи. Тематика виступів на семінарських заняттях може бути такою:

Відтворення героїки громадянської війни в баладі «Опанас Біда» А. Малишка. Передчуття грядущих боїв у передвоєнній поезії А. Малишка («В північний час ударить грім», «Сурмач»). Уславлення партизанської боротьби у «Баладі про Матвія Підкову». Показ відданості Батьківщині, вірності високому солдатському обов'язкові у вірші «Багнет, казанок і скатка». Партизанські пісні Андрія Малишка («Партизанська», «Засвітали партизани», «Як збирались хлопці до заго-ну», «Що за вітер з-за гори?»). Уславлення бойової дружби у вірші «Кашовар», у «Баладі про танкіста». Образ командира в «Баладі про комвзводу». А. Малишко — сурмач Великої Вітчизняної війни.

Учителеві слід мати на увазі, що до проведення семінарських занять, особливо коли вони відбуваються вперше, треба підходити дуже обережно. Пропонована тематика розрахована на сильних слухачів факультативу. Звісна річ, учитель, якщо він вважатиме за потрібне, може спростити завдання або, виходячи з конкретних умов, дещо ускладнити тематику.

Учням можна рекомендувати для самостійного опрацювання — у плані підготовки до семінарських занять чи просто з метою глибшого опрацювання матеріалу — такі статті із збірки «Про Андрія Ма-

лишка»: В. Швець — «Полудень поета», М. Шеремет — «У творчому злеті», В. Речмедін — «Солдат переднього краю», П. Сєверов — «Ліричний запис...», М. Богущкий — «Співець молодості нашого світу».

Звичайно, при цьому треба виходити із теми, над якою працює учень, а також із його індивідуальних особливостей, стежити за тим, щоб не було перевантаження.

На другому занятті вивчаються поезії «Балада про танкіста» і «Балада про комвзводу». Перший твір за образною системою порівняно складний для засвоєння семикласниками. Тому слід будувати заняття так, щоб основну частину роботи виконав учитель.

Заняття можна провести за таким планом:

Фронтальна бесіда за опрацюваним раніше матеріалом. Вузлові питання її: 1. Вірші Андрія Малишка про громадянську війну та визволення Західної України. 2. Письменник у роки війни. 3. Основні збірки поетичних творів А. Малишка воєнного часу. 4. Поезія «Сурмач».

Читання вірша «Балада про танкіста». Коментування його вчителем з елементами бесіди.

Самостійне опрацювання «Балади про комвзводу».

Підсумкове слово вчителя.

У процесі розгляду «Балади про танкіста» доцільно звернути увагу на такі основні моменти. Для яскравого відтворення героїчного подвигу радянських воїнів А. Малишко вибирає жанр балади. У творі поет змальовує нерівний бій танкового екіпажу. Напруженість, піднесеність розповіді властива баладному жанру. А. Малишко вводить у неї й деякі побутові прикмети бою: *пахне автолом; на обстановку, радисте, зваж ти: газу наддай, водій*. Запеклість бою передається влучною художньою деталлю — потрійним повторенням слова *пил*: *пил на машині, пил на чоботях, пил на рудій траві*.

І ось танк підбито. «Смерть шукає скронь» командира — так метафорично зображує автор навіслю небезпеку. Гине, згорає командир танка. Його загибель поет передає трагедійно, піднесеними словами, які поєднуються з побутовою фронтовою лексикою:

Він виповзає з башти, з машини, в пекло, у пил, у грім,
Весь у бензині, у чорних ранах, шепче:

— Вперед ходім.—

Руки задимлені, ліва й права, чуб до чола прилип,
Сіра шинелька горить яскраво, як смоляний смолоскип.

Жахлива смерть — згоріти живому. Але мужність і сила, любов до Батьківщини й ненависть до ворога такі сильні, що танкіст перемагає й саму смерть. Він не може вмерти, бо втілює в собі і почуття, і долю багатьох своїх побратимів. Тому поет, описуючи смерть танкіста, спочатку говорить про одну конкретну людину, а потім узагальнює образ, переносить на багатьох незламних, які зазнали такої ж трагічної долі.

Весь догорає, весь він палає — куц вогняний вдалі,—
В тихому краю, чи на Дунаю, чи на Карпатській землі.

Екіпаж танка після шпиталю знову сідає в машину, питаються хлопці: «Де командир наш, де?» І вбачається він танкістам у кожному спалаху вогню, в полум'ї боїв. А Малишко бере образи з народнопісенної творчості, з легенд про героїв, які живуть вічно і не горять у полум'ї. Загиблий танкіст стає символом нескореності радянських бійців. Він скрізь, де точиться битва, де наші воїни б'ють ворога. Образ танкіста, що згорів у танку, веде товаришів уперед.

Блисне вогонь на переднім краю — то командир іде.
То командир їх в сірій шинелі, вкутаний у вогні.
— Ви не забули мене, хлоп'ята. Ви не забули, ні?

І з тих пір у кожній заграві їх «неначе кличе командир». Пам'ять про героя запалює бійців на подвиг. Вони шукають, де найзапекліші

бої, і рвуться туди. Поет образно говорить, що воїни ведуть тепер «машину тільки на вогонь». Уславлення героїзму радянських воїнів, утвердження їх безсмертя, вічного життя в пам'яті народній — такий ідейний зміст «Балади про танкіста».

У процесі коментування вчителів звернеться до слухачів факультативу з пропозицією прочитати вголос окремі строфи балади, відповіді на поставлені запитання, наприклад, такі:

Що казкового, фольклорного є в змалюванні образу героя-танкіста? Чому поет говорить, що воїн скрізь — «в тихому краю, чи на Дунаю, чи на Карпатській землі»? Як ви розумієте вислів: «... і ведуть вони машину тільки на вогонь»? Яка головна думка «Балади про танкіста»? Чому автор для свого твору вибрав жанр балади?

«Балада про комвзводу» образною системою дещо простіша за попередній твір. У ній немає елементів казковості. За ідейним змістом і художньою формою вона близька до вивченої «Балади про танкіста». Це створює зручні умови для самостійного опрацювання учнями твору.

Залежно від наявного в школярів досвіду такої роботи, розгляд «Балади про комвзводу» можна побудувати по-різному. Наводимо один із варіантів.

Після виразного читання балади керівник факультативу дасть семикласникам план її аналізу. Зручніше заздалегідь написати цей план на переносній дошці або продемонструвати через кодоскоп. Він може бути орієнтовно таким:

Як змалювано в «Баладі про комвзводу» образ героя? Що спільного і своєрідного в зображенні героїв у «Баладі про танкіста» і «Баладі про комвзводу»? Визначте тему та ідею балади. Чим ви поясните зміну строфіки у творі? Доведіть, що вивчений твір — балада. Чого вчимося ми в героїв балад А. Малишка?

Учні протягом 15—25 хвилин (залежно від рівня підготовки) самостійно працюють над текстом. Під час роботи семикласники можуть вести різні записи, а в разі потреби — консультуватися з викладачем.

Наслідок зробленого можна перевірити двома способами: провести фронтальну бесіду за питаннями плану і тими, що їх учитель поставить додатково, або викликати двох-трьох учнів, які повністю проаналізують твір (у разі потреби інші слухачі доповнять їхні виступи). Підсумки в обох випадках зробить сам учитель.

Третє заняття присвячується узагальненню теми «Творчість Андрія Малишка в роки Великої Вітчизняної війни». Для змістовного проведення його доцільно заздалегідь розподілити між слухачами факультативу теми для виступів на семінарі. Протягом двох-трьох тижнів учні готуватимуться, опрацьовуватимуть рекомендовану керівником літературу. Вчитель проконтролює й допоможе семикласникам написати тексти виступів, які повинні зайняти не більше 5—7 хвилин. Можна дати їх на рецензію іншим учням, які візьмуть участь в обговоренні.

Треба продумати послідовність виступів, щоб важливіші теми, які мають узагальнюючий характер, прозвучали першими, а конкретні — за ними. Якщо кількість виступів невелика (три-п'ять), тоді обговорення слід проводити обов'язково й по змозі якнайширше. Якщо ж виступатиме порівняно велика кількість учнів (сім-десять), обмежимося лише окремими критичними зауваженнями, уточненнями та доповненнями.

Підсумує семінарські заняття керівник факультативу.

На матеріалі поезії А. Малишка можна запропонувати семикласникам такі теми для письмових творів або рефератів: «Відтворення героїки громадянської війни в поезії А. Малишка», «Прославлення подвигу радянських воїнів у «Баладі про танкіста» та в «Баладі про комвзводу», «Андрій Малишко — сурмач бойових походів» та ін.

У факультативному курсі 8 класу «Тема комуністичного ставлення до праці в українській радянській літературі» на вивчення поезії А. Малишка слід, на нашу думку, відвести три години. Розподілити їх можна так:

Перше заняття. Вступна бесіда на тему «Праця і люди праці в поезії А. Малишка». Вірш «Відсіј кукіль і відбери зерно».

Друге заняття. Вивчення поезії «Посіємо хліб в ріллю вікову». Філософське осмислення ролі праці в житті людини в поезіях «Посіємо хліб в ріллю вікову» та «Відсіј кукіль і відбери зерно».

Третє заняття. Вірш «Каменотес». Показ тяжкої, підневільної праці трудящих капіталістичної Америки. Розкриття ворожої народові суті капіталістичного ладу в поезії «Хліб» («Я бачив хліб, що містери їдять»).

Підсумки теми.

Можна запропонувати й інший варіант.

Перше заняття. Вступна бесіда: уславлення творчої праці радянського народу в поезіях А. Малишка «Відсіј кукіль і відбери зерно» та «Посіємо хліб в ріллю вікову».

Друге заняття. Зображення тяжкої, підневільної праці трудящих капіталістичних країн у віршах «Каменотес» і «Хліб» («Я бачив хліб, що містери їдять»).

Третє заняття. Семінар «Тема праці в поезії Андрія Малишка».

У вступній бесіді на першому уроці треба розповісти про Андрія Малишка як співця творчої праці радянського народу. Поет виріс у селі Обухові, в оточенні людей праці. Жилося йому нелегко, бо батьки були бідняки. «Сім'я наша велика — одинадцятро дітей та батько з матір'ю, та старенька бабуса. Землі ж батько мав біля двох десятин — всіх не прогoduеш. Хочеш не хочеш, доводилося займатися шевським ремеслом, а в засушливі роки ще весною він ішов зі своїми сусідами на заробітки в далеку Таврію, в бериславські і каховські степи», — згадував поет. Допомагав батькам і малий Андрій, пас худобу, грав на весіллях на гармонії — за плату. Характер його формувався під впливом батьків та сусідів-хліборобів. З дитинства майбутній поет був зачарований піснею матері і її невсипущою працьовитістю.

Ставши письменником, Малишко завжди пам'ятав про ціну шматка хліба, шанував його, писав про нього. Образ хліба — чи не найпопулярніший у його поезії. Він — символ усього кращого в житті: Батьківщини, людської праці, добра й мужності. Пише про хліб поет з великою любов'ю, часто — як про живу істоту. «Я навіть чую, як він дихає», — признається поет. Або: «Зерно пшеничне диха, мов дитина, в важкій ріллі під шубами снігів».

Хліб і пісня — найдорожче для Малишка в житті. З ними пов'язується образ матері-Вітчизни:

Ти мене з дитинства підіймала,
Хліб дала з піснями солов'я
Відвела доріг мені немало,
Земле, зореносице моя.

Символом нерозривного зв'язку з народом його вождя — В. І. Леніна теж виступає хліб. Коли до Кремля прийшли ходаки й принесли Володимирі Іллічу на знак любові й пошани житню важку хлібину, Ленін

Той хліб, помазаний пірцем,
Поцілував, підняв не для розлуки,
Немовби землю рідну взяв на руки...

Хліб, урожай поет називає світлою долею. Подвиг хлібороба він ставить надзвичайно високо. Героїня поеми «Це було на світанку» — колгоспна ланкова Докія Петрівна, прототипами образу якої були знатна ланкова, двічі Герой Соціалістичної Праці Ганна Кошова та мати Андрія Малишка, — своїми трудовими звершеннями дорівнюється до титана Прометея, адже й вона віддала все життя народові, жила й працювала для нього.

Й нема мені краю, як ниві врожаю.
Ти лежала горбата, нужденна, безсила,
Я ж руками своїми звела тебе, знаю,
Вмила потом і колосом заколосила...—

з гордістю говорить колгоспниця землі.

І в цьому — безсмертя трудової людини. Хліб — не тільки символ мирної праці. Він і символ воєнної могутності країни.

Миць землі навів не роз'єднати
Клеветою й вибухом війни,
Там, де хліб і сталь, як два солдати,
Як одної матері сини.

Хліб і пісня. Хліб і сталь. Вони стоять поряд, як побратими. Хліб — усьому голова, говорить народ. Хліб — це саме життя. Ця ж думка, по-філософському переосмислена, лежить в основі багатьох поезій Андрія Малишка. Хлібороби, смагляві орачі, колгоспні ланкові — улюблені герої його віршів та пісень, які народ співає з любов'ю. (Тут можна прослухати в грамзапису пісні «Пролягла доріженька», «Колгоспний вальс», «На току» та ін.).

Одним із творів, у яких Андрій Малишко в поетичних образах розкриває красу й значення праці хлібороба, є вірш «Відсі́й кукі́ль і відбери зерно». За формою він являє собою ніби розгорнене прислів'я повчального характеру: поет дає читачеві мудру пораду, як треба працювати, рости хліб.

Спочатку вірш читає вчитель, потім — хтось із учнів. Аналіз вірша «Відсі́й кукі́ль і відбери зерно» можна провести методом бесіди за такими питаннями:

Як радить поет доглядати посіяне зерно? Як змальовано у вірші зростання врожаю? Які засоби образності використовує А. Малишко? Визначити їх ідейно-смыслову роль. У яких рядках висловлена головна думка вірша? Чи поетова порада стосується тільки вирощування врожаю? Які ви знаєте народні приказки та прислів'я про сумлінну працю, про хліб? Що спільного має з ними вірш «Відсі́й кукі́ль і відбери зерно»?

Підсумовуючи вивчене, вчитель наголосить на тому, що поезія «Відсі́й кукі́ль і відбери зерно» є не тільки порадою чесно й наполегливо трудитися, вирощуючи врожай, а філософським узагальненням, що стосується будь-якої праці. Людина тоді одержує насолоду від неї, коли трудиться чесно й невтомно, віддається роботі вся. Слова, в яких розкрита ідея поезії:

Тоді вже витри піт, любуйся із краси,
Тоді вже знатимеш, який ти хліб їси,—

це й уславлення хліба, що дістається нелегкою працею, і мудре життєве правило, що вчить, як треба жити людині.

Вдома слухачі вивчать вірш напам'ять.

На наступному занятті розглядаємо поезію «Посіємо хліб в ріллю вікову». Для цього проводимо бесіду за такими приблизно питаннями:

Яке місце в творчості А. Малишка посідає тема праці? Які ви знаєте твори поета про працю і хліб як її символ? Як змальовано сільськогосподарську працю у вірші «Відсі́й кукі́ль і відбери зерно»? Що спільного має цей твір із поезією «Посіємо хліб в ріллю вікову»? Розкрийте значення метафор «запалимо серце працею, сади запряжем у зелену зброю»? Відшукайте у творі гіперболу і поясніть її ідейно-смыслову роль. Яка ідея вірша?

Потім учитель стисло підсумує заняття.

Ефективним може виявитися й метод самостійної роботи учнів. Викладач запропонує восьмикласникам після читання вірша самим проаналізувати його за поданими вище питаннями. Або поставить одне проблемне питання, в якому розкривається головна суть виучуваного твору, наприклад: «Як висловлено в поезії «Посіємо хліб в ріллю вікову» думку про велич праці, її значення в житті людини?»

Після закінчення самостійного аналізу поезії слід провести фронтальну бесіду або заслухати відповіді кількох учнів.

Аналіз поезії А. Малишка «Каменотес» доцільно розпочати вступною бесідою про історію написання твору. Змістом її буде розповідь про Малишкову подорож до Америки в 1946 році та огляд збірки «За синім морем» (1950). Учитель наголосить, що для поета критерієм оцінки капіталістичного світу є ставлення у ньому до трудящої людини і до праці. А праця там зневажена, тяжка, підневільна. Трудяща людина бідує, пригнічена злиднями, безробіттям. Про це А. Малишко писав у віршах «Пікети», «Безробітний», «Дві Америки», «Осінь над Гудзоном», «Золота копальня», «Вантажники», «Канадська пісенька», «В ліфті», «Пшениця на американському полі», «Хліб» та в багатьох інших. (Деякі з них добре було б зачитати в класі).

«За синім морем» — збірка про дві Америки: Америку трудящих і Америку хижаків-капіталістів.

Оскільки вірш «Каменотес» порівняно нескладний для восьми-класників за своїм ідейно-художнім змістом, його можна опрацювати або методом бесіди, або шляхом самостійної роботи учнів.

Назвемо основні питання для бесіди (чи самостійного аналізу):

Як показано у творі «Каменотес» творчу працю американського будівника? Пояснити значення гіпербол у третій і четвертій строфах. Як, якими художніми засобами змальовується тяжке життя безробітного каменотеса? Порівняйте, як пише Малишко про вільний труд радянських людей і підневільну працю в Америці. Яка ідея вірша «Каменотес»?

Можна провести ще аналіз цього твору і в інший спосіб. Керівник факультативних занять завчасно дасть двом сильнішим слухачам завдання підготувати доповіді на такі теми: «Відображення підневільної праці американських трудящих у збірці А. Малишка «За синім морем»; «Аналіз ідейно-художнього змісту вірша «Каменотес».

Учитель порадить доповідачам додаткову літературу, допоможе скласти плани виступів, проконтролює, наскільки повно розкривають вони тему. Можна, хоч це й не обов'язково, дати доповіді двом-трьом учням на рецензію. На занятті доцільно буде використати кадри із діафільму «Андрій Малишко».

Вірш «Хліб» («Я бачив хліб, що містери ідять») за змістом і образною системою доступний для восьмикласників, проте самостійно опрацювати його учням буде нелегко. Тут, на нашу думку, доцільно подати матеріал методом лекції з елементами бесіди.

Розкриваючи образ хліба в поезії А. Малишка, вчитель використає відомі вже школярам вірші «Відсій кукіль і відбери зерно», «Посіємо хліб в ріллю вікову», «Його змололи і змісили вкрай...», згадає вивчені ще в четвертому класі поезії «Ходить полем молодистий», «Перепілка» та інші твори поета на цю тему, відомі дітям з позакласного читання. Можна включити до обговорення й опрацьовані на факультативних заняттях такі поезії, як «Юності непереможний дух» П. Тичини, «Серпень з вереснем стискають...» М. Рильського, а також програмові твори на тему праці, що вже вивчалися раніше («Пісня трактористки» П. Тичини та ін.).

Після читання поезії «Хліб» учитель перейде до її аналізу. Він нагадає слова А. Малишка з вірша «Відсій кукіль і відбери зерно»:

Тоді вже витри піт, любуйся із краси,
Тоді вже знатимеш, який ти хліб їси.

У вірші «Хліб» й показано таких людей, які не вирощували хліб своїми руками, не відчували поту на обличчі. Вони ніколи не зазнавали насолоди від праці, тому й не можуть «любуватися з краси хліба», не відчують його пахощів. А він ніби бачить це і мстить своїм

лиходіям, втрачає красу, стає, як передає поет у точних епітетах, білим, прісним, «без ваги та й без смаку». «Білий» — означає пшеничний, добре висіяний, найкращий хліб. Тут же епітет «білий» асоціюється з блідістю хворої людини, з лікарняною білизною. Це враження посилюється далішими порівняннями: «хліб, мов квітка в передсмертнім сконі»...

Немає в ньому пахоців пшениці,
Ні рос рясних, важких, неначе мідь,
Ні кольору вечірньої зірничі,
Що в колосках, мов райдуга, стоїть.

Хліб — це символ прекрасного в природі. Без нього й без творчої праці, яка приносить людям не тільки втому, а й почуття задоволення, щастя, життя не може бути повноцінним, духовно багатим.

Чому ж пани-містери вподобали отакий «без ваги та й без смаку» хліб? Чому вони не люблять, бояться його? — запитує поет і сам дає відповідь: тому що творча праця для них чужа. Мета цих неситих, злих містерів — нажива, багатство. А отой пахучий хліб, який увібрав у себе всю розкіш природи, і силу життя, і добру людську працю, їм чужий.

Поет, підходячи до розкриття теми з класових позицій і по-філософському осмислюючи глибинну її суть, розподіляє американців на дві ворожі одна одній групи людей. Своєрідним критерієм цього поділу є ставлення до хліба. Пихатих багачів хліб «тривожить... при їжі», бо нагадує про тих, хто зростив його.

...Все віддав із кров'ю, слізьми, потом
За центи, й сам — від голоду поник.

Для робітників на фермі хліб — теж символ тяжкої праці, яка не приносить ні задоволення, ні матеріального благополуччя. Бо в капіталістичному суспільстві вона не є джерелом радості і щастя.

А. Малишко у вірші «Хліб» нічого не говорить про боротьбу трудівників, їхній протест проти несправедливості, тільки вражаюче показує протиприродне ставлення людей до праці, до хліба. Протиприродне, бо з хліба забрали все те, що робить його джерелом і символом людського щастя:

...із хліба висушили піт,
І кров людську, і сонця ясний цвіт,
І вітру подих, і зірничі свіжі...

Такий хліб, у якому вбито його живу душу, може виступати тільки символом кривди й горя. Поет закінчує вірш такими рядками:

А хліб лежить на чорному столі,
Страшної кривди неблаганний свідок.

Ці рядки сповнені не висловленого, але відчутного протесту. Епітети «чорний стіл», «страшна кривда», «неблаганний свідок» створюють враження граничної напруженості. Вони викликають у читача асоціації, пов'язані із судом, бо за кривду має прийти покара грізна і справедлива — суд історії, суд революції.

Якщо вчитель вирішить провести семінарські заняття, тоді краще два останні уроки зробити спареними, щоб не порушувати цілісності аналізу творів. Приблизно годину або трохи більше варто відвести на виступи учнів, другу — на їх обговорення. Підсумки зробить учитель. Можна запропонувати окремим слухачам написати на основі кращих виступів курсові роботи.

